

ΝΕΟΣ ΕΛΛΗΝΟΜΝΗΜΩΝ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΤΑΞΣΟΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΥΠΟ

ΕΠΥΡ. Π. ΛΑΜΠΡΟΥ

10
1913

ΦΩΤΟΤΥΠΙΚΗ ΑΝΑΤΥΠΩΣΙΣ * 1969 * RÉIMPRESSION ANASTATIQUE

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ÉDITIONS

ΒΑΣ. Ν. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

BAS. N. GRÉGORIADÈS

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

στοργήν και τήν επιμέλειαν, μεθ' ἧς ἠψαντο τοῦ ἔργου, τὰ δὲ κεφάλαια τοῦ προλόγου De materia και De edendi ratione μαρτυροῦσιν, ὅτι και τὸ εὐρετικὸν μέρος και ἡ κριτικὴ ἐπεξεργασία διεξήχθησαν κατὰ τοὺς αὐστηροὺς κανόνας τῆς ἱστορικῆς ἐρεύνης και κριτικῆς. Ἐν τι μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι φαίνεται ἡμῖν ἀδικαιολόγητος ἡ παράθεσις τῶν χωρίων τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων ἐν λατινικῇ μεταφράσει και οὐχί ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ἑλληνικῇ.

Μετὰ τάνωτέρω λεχθέντα θὰ ἦτο περιττὸν νὰ εἰπωμεν, ὅτι ἀνυπομόνως προσδοκῶμεν τὴν συνέχισιν τοῦ ἐξαιρέτου ἔργου και τὴν ταχεῖαν ἐκδόσιν τῶν ὑπολειπομένων τριῶν τόμων.

V. *Gardthausen* Griechische Paläographie. Erster Band. Das Buchwesen im Altertum und im byzantinischen Mittelalter. Mit 38 Figuren. Zweite Auflage. Leipzig. Verlag von Veit und Comp. 1911. Εἰς 8^{ον} σελ. XII, 243. Τιμᾶται μάρκων 8.

Ἐκατὸν ἐβδομήκοντα και ἐν ἑτῇ εἶχον παρέλθει ἀπὸ τοῦ 1708, ὅτ' ἐξεδόθη ἐν Παρισίοις ἡ Palaeographia Graeca τοῦ Montfaucon, τοῦ ἰδρυτοῦ τῆς ἑλληνικῆς παλαιογραφίας, μέχρι τοῦ 1879, ὅτ' ἐδημοσίευσεν ἐν Λειψίᾳ ὁ καθηγητὴς κ. Βίκτωρ Gardthausen τὴν πρώτην ἐκδόσιν τῆς Griechische Paläographie. Καὶ ὅμως αἰ ἐν τῇ παλαιογραφικῇ ἐπιστῇ γενόμενα πρόοδοι κατὰ τὰς τρεῖς και μόνας ἐτῶν δεκάδας τὰς παρελθούσας ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἐξαιρέτου ἐκείνου ἔργου τοῦ πληρώσαντος αἰσθητὴν ἀνάγκην, ὑπῆρξαν τοιαῦται, ὥστε λίαν ἀναγκαῖα ἀπέβη ἡ ἐπεξεργασία τῆς συγγραφῆς και ἡ δημοσίευσις δευτέρας ἐκδόσεως. Ἀλλὰ τὸ ὑλικὸν εἶχεν ἐν τούτῳ τῷ μεταξὺ ἐπὶ τοσοῦτον αὐξηθῆ, ὥστε ὅλον τὸ προκείμενον πρῶτον μέρος τῆς νέας ἐκδόσεως, συνισταμένης ἐκ σελίδων 243, ἀντιστοιχεῖ πρὸς μόνον τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς πρώτης ἐκδόσεως, συγκροτούμενον ἐκ μόνων σελίδων 95, ἤτοι εἶνε σχεδὸν τριπλάσιον ταύτης. Τοιαύτη μεγάλη διαφορὰ ἀποδεικνύει, ὅτι ἡ συγγραφή, καίπερ διατηροῦσα τὸν παλαιὸν τύπον και τὰς ἀρχαίας διαιρέσεις, δύναται νὰ θεωρηθῆ ἔργον ὅλως νέον. Κατ' ἀναλογίαν δὲ τοῦτο ἔμελλε νὰ ποτελεσθῆ ἐκ τριῶν ὅλων τόμων, ἂν ὁ συγγραφεὺς ἐπεχειρᾶζετο και τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βιβλίου καθ' ὅμοιον τρόπον. Διὸ κεφάλαιά τινα ἢ μέρη κεφαλαίων ἐκρίθη ἀναγκαῖον νὰ παραλειφθῶσιν ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει, ἄτε ἤδη ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως ἢ ὑπ' ἄλλων ἰδίᾳ ἐπεξεργασθέντα. Τοιαῦτα εἶνε τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν Ἑλλήνων βιβλιογράφων, ὅπερ ἀπατέλεσεν ἴδιον βιβλίον, τὸ ὑπὸ τῷ ὀνόματι τῆς Μαρίας Vogel και τοῦ συγγραφέως ἐκδοθὲν και ἐπιγρα-

φόμενον Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, περί οὗ Ἰδε Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Γ' σ. 503 κ. έ., τὸ τμήμα περί τῶν καταλόγων ἑλληνικῶν κωδίκων, τυχόν ἰδίας ἐπεξεργασίας ὑπὸ τοῦ συγγραφέως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Sammlungen und Kataloge griechischer Handschriften, περί οὗ Ἰδε Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Α' σ. 105 κ. έ., καὶ τὸ τμήμα περί ἀναπαραστάσεως τῶν κωδίκων, ὅπερ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθη ὁ μακαρίτης Krumbacher ἐν τῷ βιβλίῳ Die Photographie im Dienste der Geisteswissenschaften. Καὶ ἐκρίθη μὲν ἐπιβαλλομένη πρὸς ἐλάττωσιν τοῦ ὄγκου τῆς νέας ἐκδόσεως ἢ παράλειψις τῶν μερῶν τούτων, ἀλλ' ὀρολογητέον, ὅτι ἡ ἔλλειψις αὐτῶν θὰ εἶνε αἰσθητὴ, διότι ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης εἶνε τοσοῦτον ταχεῖα, ὥστε παρὰ τὰς γενομένας ἐν εἰδικαῖς βιβλιοκρίσεσι καὶ διὰ μονογραφιῶν συμπληρώσεις τῶν βιβλίων ἐκείνων ὑπάρχει ἀκόμη, πολλὴ σχετικῶς ὕλη. Ἄλλ' ἀνάγκη καὶ θεοὶ πείθονται. Ἰσχυροτάτη καὶ ἀναφισβήτητος εἶνε ἡ δικαιολογία τοῦ συγγραφέως, καθ' ἣν «Ἐγχειρίδιον παλαιογραφίας, καὶ ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ ὀρισμένην ἔκτασιν καὶ τιμὴν πωλήσεως». Οἱ δ' ἐπαύοντες ἄριστα γινώσκουσιν, ὅτι ἐν τισιν ἐπιστημονικοῖς κλάδοις τὸ γράφειν εἶνε εὐκολώτερον τοῦ ἐκδίδειν, ἐπειδὴ ἐκεῖνο μὲν ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ συγγραφέως, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀναγνωστῶν καὶ τῆς προθυμίας τῶν ἐκδοτῶν.

Ὁ προκείμενος πρῶτος τόμος τῆς νέας ἐκδόσεως περιλαμβάνει τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὸ πρῶτον βιβλίον, ἐν ᾧ ὁ συγγραφεὺς ἐνδιατρίβει εἰς τὰ περί τῶν διαφόρων γραφικῶν ὕλων (μέταλλα, πηλός, κηρός, φύλλα δένδρων, ξύλον, ἐλέφας, πάπυρος, περγαμνὴ καὶ τὰ διάφορα εἶδη τοῦ χάρτου), τὰ διάφορα σχήματα τοῦ βιβλίου (δέλτος, πυξίον, κηρώματα, κολλήματα=κύλινδροι παπύρου, εἰλητάρια, βιβλιόσχημοι κώδικες), τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰς σφραγίδας, τὴν στάχωσιν, τὸ μέλαν καὶ τὸ ἐρυθρὸν, τὸ χρυσοῦν καὶ ἀργυροῦν χρῶμα τῆς γραφῆς, τὰ κοσμήματα καὶ ἀρχικὰ γράμματα καὶ τὴν ζωγράφησιν τῶν κωδίκων. Τὸ πρῶτον βιβλίον τοῦτο, παραβαλλόμενον πρὸς τὰς ἀναλόγους σελίδας τῆς πρώτης ἐκδόσεως, δεικνύει οὐ μόνον τὴν πολυμάθειαν τοῦ περί τὴν παλαιογραφίαν εἰδικωτάτου συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ τὰς ἀλματικὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη καὶ τὸν πλοῦτον τῆς νέας ὕλης. Ἰδιαιτάτα δὲ τοῦτο παρατηρεῖται ἐν ταῖς προσθήκαις, ἃς ἐπήνεγκεν ἡ μελέτη τῶν παπύρων, ἐξιχθεῖσα ἕνεκα τοῦ πλῆθους τῶν εὐρημάτων τῶν τελευταίων χρόνων εἰς τοιαύτην πρόοδον,

ὄστε καὶ ἴδια παλαιογραφία τῶν παπύρων ἐδημοσιεύθη, ἢ τοῦ Kenyon, καὶ εἰς ἴδιαν ἐπιστήμην ἀπεσχίσθη ἢ παπυρολογία.

Μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας ἐφρότισεν ὁ συγγραφεὺς νὰ παράσχῃ ὅσον ἐνεσσι πληρεστέραν τὴν βιβλιογραφίαν τῶν εἰς ἕκαστον τμήμα τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ ἀναφερομένων δημοσιεύσεων. Ποιούμενος δὲ λόγον περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παλαιογραφίας τοῦ Θόμψωνος, ἐπάγεται τὰ ἐξῆς: «Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, ὁ πολλῆς τιμῆς ἀξίος ἐκδότης τῶν ἀθωνικῶν καταλόγων, ὅστις ἐν τινι ὑπ' αὐτοῦ γραφομένῳ περιοδικῷ, τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι, καὶ ἐν ταῖς Μικταῖς σελίσιν ἐπραγματεύθη πολλὰ καὶ ποικίλα ζητήματα τῆς παλαιογραφίας, μετέφρασεν ἐλληνιστὶ ἀμφοτέρω τὰ μέρη τῆς συγγραφῆς ταύτης ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Ἐγχειρίδιον ἑλληνικῆς καὶ λατινικῆς παλαιογραφίας (Ἐν Ἀθήναις, 1903). Εἶνε μετάφρασις περιλαμβάνουσα πολλὰς ἴδιαν ἐκτεταμένας σημειώσεις, μαρτυρούσας πολυμάθειαν καὶ πρακτικὴν γνῶσιν τῶν χειρογράφων· διὰ τῶν προσθηκῶν τούτων τὸ ἔργον ἐπεξετάθη εἰς 500 σελίδας». Πολλαχοῦ δ' ἀπεδέχθη ὁ κ. Gardthausen τὰς ὑφ' ἡμῶν ἐκφρασθεῖσας γνώμας, οἷον ἐν σ. 161 τὴν περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως φύλακες (Ἴδε Byzantinische Zeitschrift Τόμ. 5', 1897, σ. 566 κ. ἐ.), τὴν περὶ τῆς ἐκ τοῦ νάρθηκος Ἰλιάδος (Νέου Ἑλληνομνήμων Τόμ. 5', σ. 257 κ. ἐ.) καὶ ἄλλας. Ἀντιρρήσεις δ' ὅμως φέρει εἰς τὴν γνώμην ἡμῶν, ὅτι ἐν τῇ στήλῃ τοῦ ὀρθογράφου Τιμοκράτους παρίστανται βιβλιόσχημος κώδιξ (Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. 5', 1905, σ. 266 κ. ἐ.). Ὁ κ. Gardthausen φρονεῖ ἀπ' ἐναντίας, ὅτι τὸ παριστανόμενον εἶνε δίπτυχον. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐμμένομεν διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους εἰς τὴν προτέραν γνώμην, ἣν ἄλλως ἀπεδέξατο καὶ ὁ Jacobs (Zentralblatt für Bibliothekswesen Τόμ. Κ5', 1909, σ. 80).

Τῶν δ' ἀρετῶν, δι' ὧν ἡ νέα ἐκδοσις τῆς Ἑλληνικῆς παλαιογραφίας τοῦ κ. Gardthausen, ἣς εὐχόμεθα τὴν ὅσον ἐνεσσι ταχεῖαν ἀποπεράτωσιν, ὑπερτερεῖ κατὰ πολὺ τὴν παλαιάν, εἶνε καὶ ἡ προσθήκη εἰκόνων, δι' ἧς πολλὰ δικρωτίζονται ἐμπράκτως, καθιστάνοντα περιττὴν τὴν μακρογορίαν. Τῶν εἰκόνων τούτων αἱ πλείους εἶχον ἤδη δημοσιευθῆ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τῷ 1885 ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τοῦ Kulturhistorischer Bilderatlas τοῦ Θεοδώρου Schreiber. Χρήσιμος θὰ ἦτο ἡ προσθήκη τῆς εἰκόνας τοῦ ἀναγλύφου τοῦ ὀρθογράφου Τιμοκράτους, ἣν ἐκ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμωνος Τόμ. 5' Πίν. 4 παραλαβὸν ἀνεδημοσίευσεν καὶ ὁ Birt (Rheinisches Museum Τόμ. 53, 1911, σ. 150). Ὁ δ' ἐν σ. 220 Πίναξ ἀρχικῶν γραμμάτων, ἅτινα εἶνε

ταύτᾳ καὶ τὰ ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει, ἠδύναντο νὰ προστεθῶσι καὶ ἄλλα τινὰ τοῦτω μὲν ἐξ ἄλλων δημοσιεύσεων, τοῦτο δ' ἐκ τοῦ ἡμετέρου καταλόγου τῆς ἐν Ἀγῶρῳ μούσης τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Ἐπιτηρῖδος τοῦ Παρνασσῶ, Ἔτ. Γ', 1899, σ. 97 καὶ Πίν. Α').

Παρατηρήματα ἐπιχειροῦμεν πάνυ ὀλίγα νὰ παρατάξωμεν, καίτοι δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ ἐνιαχοῦ συμπλήρωσις τῶν παραπομπῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, ἣτις εἶνε ἰδιαζόντως πλουσία ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν παλαιογραφικῶν πινάκων τῶν δημοσιευθέντων κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη (σ. 20 κ. ἐ.), ὅπου καὶ ἴδιον τμήμα προσετέθη, περιλαμβάνον ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Ganze Handschriften* τὰς ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις πανομοιότυπους ἐκδόσεις ὀλοκληρῶν κωδίκων, καὶ ἐν τῇ τῶν βιβλίων ἐν εἰς περιγραφαὶ ἢ ἐκθέσεις εἰκονογραφημένων χειρογράφων (σ. 230 κ. ἐ.). Θεωροῦμεν δὲ περιττὸν νὰ παρατηρήσωμεν πλείονα τοῦ δεόντος, διότι αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς ἐν τῷ προλόγῳ ὁμολογεῖ, ὅτι δὲν ἀξιοῖ, ὅτι τὰ πάντα εἶνε καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ ταύτῃ ἐκδόσει πλήρη καὶ τέλεια. Διὸ περιοριζόμεθα εἰς ἐλάχιστά τινα. Οὕτω δὴ ἐν σ. 214 λέγεται: Ὁ Λάμπρος ποιεῖται μνεῖαν Ψαλτηρίου τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Ἀγίου, γεγραμμένου ἐπὶ ἐγχρώμου ἐδάφους καθ' ὄλου δι' ἀργυρᾶς γραφῆς. Ἀλλὰ ταῦτα δὲν εἶνε τελείως ἀκριβῆ. Ὁ μὲν περὶ αὐτοῦ ὁ λόγος κωδῆξ δὲν ἀπόκειται ἐν Ἀγίῳ, ἀλλ' ἐν τῇ περὶ τὸ Ἄγιον μονῇ τῶν Ταξιάρχων ἄλλως δ' ἀντὶ τῆς βραχείας μνείας ἐν σημειώματι τῆς ἡμετέρας μεταφράσεως τῆς Παλαιογραφίας Θόμψωνος σ. 10 (γράφε 100), ὅπου παραπέμπει ὁ συγγραφεὺς ἦτο προτιμότερον νὰ μνημονευθῇ ἢ ἡμετέρα μονογραφία ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. Β' σ. 352 κ. ἐ., ὅπου ἀκριθέστερον ὀρίζομεν τὸν κώδικα ὡς περιέχοντα τὰς τρεῖς λειτουργίας καὶ οὐχὶ ὡς Ψαλτήριον. Ἡ ἐν σ. 217 σημ. 1 παραπομπὴ εἰς *Montfaucon Pal. gr.* ὅ εἶνε λελανθασμένη. Τὰ δ' ἐν τῇ αὐτῇ σελίδι λεγόμενα < Ἐν αὐτῇ τῇ διακοσμήσει οὐδέποτε εὔρον ἐν χειρογράφοις τὸ ὄνομα τοῦ ἐκτελέσαντος αὐτὴν καλλιτέχνου > δὲν εἶνε τελείως ἀκριβῆ. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ περιωνύμου Μηνολογίου τοῦ Βατικανοῦ τοῦ γραφέντος χάριν Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἐν ᾧ ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα ὀκτὼ τῶν κοσμησάντων αὐτὸ ζωγράφων. Ἴδε Νέον Ἑλληνομνήμονα Τόμ. Ε' σ. 271 κ. ἐ.